

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті надано обґрунтування необхідності та можливості вивчення системної детермінації становлення особистісної зрілості. Визначено компоненти системи детермінант становлення особистісної зрілості в студентському віці, у якості яких виступають самосвідомість у єдності когнітивного, афективного і поведінкового компонентів, а також мотиваційно-потребова та ціннісно-смилова сфери особистості.

Ключові слова: особистісна зрілість, системний підхід, системна детермінація, студентський вік, самосвідомість, мотиваційно-потребова сфера особистості, ціннісно-смилова сфера особистості.

А.И. Медникова

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СИСТЕМНОЙ ДЕТЕРМИНАЦИИ СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ЗРЕЛОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье предоставлено обоснование необходимости и возможности изучения системной детерминации становления личностной зрелости. Определены компоненты системы детерминант становления личностной зрелости в студенческом возрасте, в качестве которых выступают самосознание в единстве когнитивного, аффективного и поведенческого компонентов, а также мотивационно-потребностная и ценностно-смысловая сферы личности.

Ключевые слова: личностная зрелость, системный подход, системная детерминация, студенческий возраст, самосознание, мотивационно-потребностная сфера личности, ценностно-смысловая сфера личности.

G.I. Mednikova

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL GROUNDS FOR STUDY OF SYSTEMATIC DETERMINATION OF THE STUDENTS' PERSONAL MATURITY FORMATION

The article presents the grounds for the necessity and possibility of study of systematic determination of personal maturity formation. The determinant system components of personal maturity formation in the students' age have been revealed, namely self-comprehension in solidity of cognitive, affective and behavioral components as well as conative and need and axiological personal spheres.

Key words: personal maturity, systematic approach, system determination, students' age, self-comprehension, conative and need personal sphere, axiological personal sphere.

Сфера освіти є одним з важливіших чинників збереження економічної незалежності та стабільності держави. Вища школа є основним механізмом відтворення духовного, культурного потенціалу країни, основою для передачі новому

поколінню культури, наукових досягнень, умовою національної безпеки та прогресу в розвитку суспільства.

Але практика показує, що сьгоднішні випускники ВНЗ не повною мірою володіють такими важливими для сучасного фахівця якостями, як вміння самостійно та критично мислити, гнучкість реагування на життєві ситуації, що швидко змінюються, здатність до співпраці, до самоуправління, самовдосконалення. Започаткована в Україні реформа вищої освіти вимагає не тільки постійного поповнення змісту освіти новітніми матеріалами, запровадження сучасних технологій навчання з високим рівнем інформатизації навчального процесу, розвитку вищої освіти у контексті тенденцій світових освітніх систем, але й передбачає формування у студентів громадянської, професійної та особистісної зрілості. Таким чином, серед вимог, які сучасне суспільство висуває майбутньому фахівцеві, важливе місце займає особистісна зрілість.

Різні аспекти проблеми особистісної зрілості вивчалися у працях таких вітчизняних дослідників та вчених близького зарубіжжя як К.О. Абульханова, Л.І. Анциферова, О.О. Бодальов, Н.В. Бордовська та А.О. Реан, А.О. Деркач, Н.М. Дідик, Г.А. Дьоміна, Р.Р. Калініна, Д.Н. Корзінкова, Н.В. Кузьміна, Д.О. Леонт'єв, О.А. Лукасевич, С.Д. Максименко, Л.П. Овсянецька, Е.З. Омаров, В.А. Петровський, Л.В. Потапчук, М.Ю.Семенов, Т.П. Скрипкіна, О.В. Темрук, І.А. Шляпнікова, О.С. Штепа та ін.

Особистісна зрілість визначається як вияв особистісного в особистості (Д.О. Леонт'єв), як вищий рівень розвитку людини, пов'язаний з формуванням і стабілізацією у неї певних якостей, динамічна особистісна структура, що детермінується певними механізмами, а її змістом є риси, що взаємоактивуються (О.С. Штепа); як системна якість особистості дорослої людини, що відображає готовність та здатність особистості до найбільш ефективного вирішення життєвих завдань (І.А. Шляпнікова); як структурне і динамічне утворення, що забезпечує психологічну спроможність і внутрішню готовність і здатність суб'єкта до прояву вчинкової активності (О.А. Лукасевич); як здатність людини до здійснення свідомих та відповідальних вчинків, що визначають майбутнє і відповідають його ці-

лям та цінностям (Е.З. Омаров); як багатомірну, багаторівневу якість особистості, що характеризується структурними та динамічними властивостями, які обумовлюють способи її існування й самоздійснення (Д.Н. Корзінкова).

У роботах багатьох зарубіжних авторів дається опис зрілої особистості, який багато в чому визначається їхніми вихідними уявленнями стосовно самого процесу особистісного розвитку. Зріла особистість характеризується розширеним чуттям Я, здатна з розумінням ставитись до доквілля, має чуття фундаментальної емоційної безпеки і прийняття себе, діє і думає у відповідності з зовнішньою реальністю, здатна до самооб'єктивації, розуміння себе, живе у гармонії з власною філософією життя (Г. Оллпорт), здатністю до сублимації (З. Фрейд), здатністю перейти від опори на середовище та від регулювання ним до опори на себе и саморегуляцію (Ф. Перлз), описується як розвинута особистість (Л. Сев), самоефективна особистість (А. Бандура), людина внутрішньої єдності (А. Ассаджолі), повноцінно функціонуюча особистість (К. Роджерс), особистість, що самоактуалізується (А. Маслоу), творча особистість (П. Вайнцвайг).

Сучасними авторами визначаються та розглядаються компоненти (або риси) особистісної зрілості як складного психологічного утворення, а саме: мотивація, вибір засобів, прийняття рішень, виконавська активність, рефлексивне оцінювання, формування індивідуального досвіду (О.А. Лукасевич); відповідальність у різних сферах життєдіяльності, емоційна зрілість, самоконтроль поведінки, самостійність, адекватність самоствердження, цілепокладання, високий рівень реалізованості подій життя (Л.В. Потапчук); відповідальність, емоційна зрілість, самоконтроль поведінки, самостійність, креативність, емпатійність, терпимість, впевненість у собі, природність, рефлексивність (Р.Р. Калініна); самоприйняття, суб'єктність, здатність до вчинку, відповідальність, інтернальний локус контролю, саморегуляція, соціабельність, трансценденція, креативність, самостійність, самоактуалізація, філософське почуття гумору, інтелектуальність, автентичність, нонконформізм; моральність, психічне здоров'я (Н.М. Дідик); активне, творче ставлення до власного буття з акцентом на життєтворчості, наявність креативних здібностей, творчого потенціалу (Л.П. Овсянецька); синергічність, автономність,

контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, децентрація, життєва філософія (О.С. Штепа) тощо.

Зв'язок становлення особистісної зрілості з активністю особистості, її свободою, відповідальністю підкреслюється у роботах українських психологів та психологів близького зарубіжжя (К.О. Абульханова, Т.Н. Березіна, Н.В. Бордовська та А.О. Реан, Є.Р. Калітієвська, Д.О. Леонтьєв, О.С. Штепа та ін.). Крім того у роботах цих та інших науковців зазначається, що самодетермінація особистості, її здатність до саморозвитку, виступаючи основним показником особистісної зрілості і одночасно умовою її досягнення, не можуть розглядатися поза зв'язком з феноменом самотрансценденції як здатності людини виходити за межі свого «Я», спрямованості на інших людей, на справу, тобто на щось поза самою людиною.

Початок формування особистісної зрілості пов'язують із підлітковим та юнацьким віком. Проблемі розвитку особистісної зрілості у юнацькому віці присвячені роботи Г.А. Дьоміної, В.Н. Максимової, Л.В. Потапчук, О.В. Темрук, О.С. Штепи, В. Філіппової та інших. Науковці наголошують на сензитивності юнацького віку для формування особистісної зрілості. Л.В. Потапчук зазначає, що становлення особистісної зрілості юнаків відбувається у єдності таких параметрів як загальна інтернальність, інтернальність у галузі досягнень, у галузі міжособистісних відносин, сімейних та виробничих відносин, здоров'я, емоційна зрілість, самоконтроль поведінки, показник реалізованості подій життя, адекватність самоствердження і цілепокладання. Г.А. Дьоміна підкреслює важливість формування особистісної зрілості у юнаків стосовно подружнього життя. За О.С. Штепою, особистісна зрілість у юнацькому віці виявляється у почутті дорослості, готовності до функціонування в дорослому світі, самовизначенні через переоцінку системи цінностей. Подальше становлення особистісної зрілості дана авторка пов'язує із самостійним переживанням людиною у зрілому віці ненормативної кризи ідентичності.

Наявність значної кількості наукових праць, у яких обговорюються різні аспекти особистісної зрілості, вказує на значну зацікавленість даною проблематикою у психологічній науці. У той же час слід зазначити термінологічну строка-

тість, неузгодженість позицій різних авторів стосовно сутності особистісної зрілості, умов та механізмів її становлення. Крім того, більшість досліджень зосереджені на виявленні диспозиційних характеристик особистісної зрілості, у той час, як основними показниками особистісної зрілості визнаються самодетермінація особистості, її здатність до саморозвитку та самотрансценденції, які виступають і у якості умов її досягнення, що привертає увагу до системного характеру особистісної зрілості і вимагає відповідної спрямованості досліджень, зокрема досліджень системної детермінації процесу становлення особистісної зрілості.

Мета даної статті полягає у визначенні теоретико-методологічних засад дослідження системної детермінації становлення особистісної зрілості студентів.

Особистісна зрілість розуміється нами як системна якість особистості, тобто якість, яка породжується системою і обумовлена специфікою взаємодії компонентів системи, характером їх взаємозв'язків. Водночас, особистість являє собою складну відкриту систему, здатну до саморозвитку, самовдосконалення, самонавчання за рахунок активного пошуку і прийому нової інформації, врахування й оцінки результатів своїх дій і в той же час «закритою» системою, замкненою внаслідок внутрішньої взаємопов'язаності її властивостей [2]. Виходячи з цього, у структурі особистості діалектично поєднуються дві такі якості, як стійкість, визначеність структури і її динамічність. Як відмічає Б.Г. Ананьєв, у такій відносно замкненій системі, вбудованій у відкриту систему взаємодії зі світом, утворюється певна взаємовідповідність тенденцій і потенцій людини, самосвідомість і «Я» – ядро людської особистості. Л.С. Виготський, розглядаючи процес розвитку певних психологічних функцій та особистості в цілому, зазначав, що розвиток полягає не стільки у змінах всередині кожної функції, скільки в тому, що змінюються та модифікуються відношення, зв'язки між цими функціями. Виникнення таких нових рухливих відношень між функціями Л.С. Виготський називає психологічною системою. Психологічна система – це динамічне ціле, тобто таке, яке змінюється, розвивається. Утворення психологічних систем співпадає з розвитком особистості. Сукупність особливостей особистості, її проявів визначають (детермінують) розвиток кожної окремої психічної функції, а не навпаки. Л.С. Виготський зазначав,

що найбільш вірним шляхом є одночасне вивчення системи в аспекті її структури та динаміки. Такий напрямок дослідження дозволяє визначити, як розвивається, формується структура, які головні особливості її будови та змін [6].

У якості найбільш загальних принципів організації системи виступають такі її характеристики, як цілісність (незвідність властивостей системи до суми властивостей її складових і невиводимість із властивостей останніх властивостей системи в цілому); структурність (обумовленість функціонування системи властивостями її структури); ієрархічність (компоненти системи можуть також розглядатися в якості систем, а сама система – в якості підсистеми системи більш високого рівня); взаємозалежність системи й середовища (їх взаємозв'язок і взаємовплив); множинність опису (неможливість урахування всіх аспектів системи у межах будь-якої однієї моделі).

Відмінна риса системного підходу у вітчизняній психологічній науці полягає в тому, що об'єктом системного аналізу, насамперед, є системи, що розвиваються. Психологічні системи також мають, крім загальних характеристик, деякі специфічні особливості, наприклад, цілеспрямованість і здатність до самоорганізації, тобто до самостійної зміни власної структури [4].

У розробленій В.Є. Ключко теорії психологічних систем людина розглядається як психологічна система, що володіє власними ресурсами організації саморуху, системною детермінацією і здатністю виробляти фактори, в опорі на які вона може вибудовувати директиву саморозвитку і самореалізації, тобто бути причиною самої себе. Здатність до самоорганізації проявляється в тому, що система породжує психологічні новоутворення й спирається на них у своєму саморусі [8].

Способом існування особистості, як і всіх відкритих систем, є саморозвиток, закономірне ускладнення системної організації. Терміном, який найбільше відповідає явищу збільшення складності відкритої системи в процесі її функціонування в часі, є «становлення».

Становлення – категорія діалектики, що позначає процес формування певного матеріального або ідеального об'єкту. Будь-яке становлення передбачає перехід можливості у дійсність в процесі розвитку. Таким чином, поняття «станов-

лення» тісно пов'язано із поняттям «формування». З позицій системно-генетичної концепції, формування передбачає процес утворення під дією різних соціальних впливів особливого типу системних відносин усередині цілісної психічної організації особистості. Причому певний спосіб організації особистості може як усіляко сприяти всебічному й гармонійному її розвитку, так і гальмувати його. Формоутворення особистості, адекватне або неадекватне її повноцінному розвиткові, починається в ранньому дитинстві [3]. У працях з генетичної психології зазначається, що постійний плинний розвиток форми являє собою спосіб існування особистості. Форма особистості є постійно незавершеною і незакінченою [11].

Визначення особистісної зрілості як системної якості особистості, а самої особистості як відкритої системи, здатної до саморозвитку та самоорганізації, привертає увагу до питання системних детермінант становлення особистісної зрілості. Постановка даного питання ґрунтується на положенні про аналіз в якості систем не тільки психічних явищ, але й умов їх функціонування й розвитку. На думку Б.Ф. Ломова, за багатомірністю, багатоплановістю й багаторівневістю психічного стоїть множинність різнотипних детермінант, функціонально об'єднаних у динамічне ціле [10]. Поряд із причинно-наслідковими зв'язками, у їхнє число входять загальні й спеціальні передумови психічних явищ, опосередковуючі ланки, зовнішні й внутрішні чинники тощо. Співвідношення між детермінантами дуже рухливе. Те, що в одних умовах виступає в ролі передумови, в інших може виявитися причиною, фактором або опосередковуючою ланкою і навпаки. Будь-який результат розвитку (особистісний, когнітивний, операційний), досягнутий на тій або іншій його стадії, включається в сукупну детермінацію психічного, виступаючи в ролі внутрішнього фактора, передумови або опосередковуючої ланки стосовно результату наступної стадії. Тим самим складається інший комплекс обставин, що забезпечує можливість переходу психічного на новий щабель розвитку. Динаміка стадій (етапів, фаз) породження й розвитку психічних явищ виражає рух усієї системи детермінант, яка безупинно довізначається в ході розвитку й тому ніколи не може бути передбачена повністю. На сьогодні перспективним ви-

знається системний аналіз інтегральних психічних утворень, що зберігають печать єдності внутрішнього світу людини [5]

Можливість постановки питання щодо дослідження системної детермінації становлення особистісної зрілості спирається на визнання у сучасній філософії детермінізму існування непричинних видів детермінації, тобто таких відношень між явищами, у яких спостерігається взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємообумовленість між ними, але є відсутніми безпосередні відношення генетичної продуктивності та часової асиметрії. Найбільш характерним прикладом непричинної детермінації є структурно-функціональний зв'язок між окремими якостями або характеристиками предмету [1]. Вибір у якості основного напрямку дослідження вивчення непричинних системних детермінант узгоджується і з положеннями системно-генетичного підходу стосовно розвитку особистості.

При виділенні компонентів (підсистем) системи особистості, іманентних процесу становлення особистісної зрілості, ми керувалися правилом, згідно якого елементи повинні містити у собі основні характеристики цілого, а не просто бути його частками. Кількість елементів повинна бути достатньою для повного опису системного об'єкту, але не бути надмірною [7].

Виходячи з психологічних особливостей розвитку особистості в студентському віці, в якості таких компонентів (підсистем) у нашому дослідженні було визначено самосвідомість у єдності когнітивного (самопізнання), афективного (емоційно-ціннісне ставлення) і поведінкового (саморегуляція) компонентів, мотиваційно-потребова та ціннісно-сміслова сфери особистості. При цьому базовою підсистемою визначено самосвідомість, що обумовлено низкою міркувань.

Розгляд самосвідомості як базової серед підсистем особистості, що детермінують становлення особистісної зрілості, ґрунтується на уявленнях стосовно того, що самосвідомість включається в процес розвитку особистості як реального суб'єкта в якості його моменту, сторони, компонента [13], у той же час виступаючи продуктом становлення людини як особистості [9]. Тобто, виступаючи показником певного рівня розвитку особистості, самосвідомість є однією з необхідних внутрішніх умов цього розвитку, оскільки дозволяє встановлювати рівновагу між

зовнішніми впливами, внутрішніми складовими особистості й формами її поведінки. Саме з виникненням самосвідомості у людини з'являється можливість самопроектування, самодетермінації, самовиховання, саморозвитку власної особистості, активного перетворення себе самої, своїх відносин, своєї діяльності й свого життя в цілому. Виходячи з цього, самосвідомість визначають як розуміння людиною себе як істоти, що усвідомлює світ і змінює його, як суб'єкта практичної й теоретичної діяльності [13], як властивість людини усвідомлювати себе не просто суб'єктом діяльності, але й суб'єктом зі специфічною психологічною й соціально-моральною характеристикою [12]. Саме особливості самосвідомості, на нашу думку, забезпечують баланс відкритості та закритості особистості як системи, що в свою чергу обумовлює її здатність до саморозвитку. Відносна закритість системи призводить до її гіперстійкості, що проявляється у фіксованих формах поведінки, а надмірна відкритість неминуче призводить до різних форм польової поведінки, блуканню в просторі можливостей, жодна з яких так і не буде реалізована повною мірою [8].

Мотиваційно-потребова підсистема відображає мотиваційну спрямованість на особистісне зростання, реалізацію особистісного потенціалу, що обумовлює включення до цієї підсистеми самоактуалізації, як відображення вищого рівня мотивації особистості.

Ціннісно-смилова підсистема представлена ціннісними та смисложиттєвими орієнтаціями особистості з урахуванням новоутворень у ціннісно-смиловій сфері особистості студентів.

Висновок. Виходячи з розуміння особистісної зрілості як системної якості особистості, тобто якості, яка породжується відкритою системою, здатною до саморозвитку та самовдосконалення за рахунок активного пошуку, прийому й селекції нової інформації, можна припустити, що становлення особистісної зрілості забезпечується системною детермінацією. Системна детермінація становлення особистісної зрілості студентів розуміється, як з точки зору впливу психологічних новоутворень на подальший розвиток системи, так і з точки зору впливу непричинних детермінант, а саме, специфіки взаємодії компонентів системи, характеру

їх взаємозв'язків. У якості компонентів системи особистості, іманентних процесу становлення особистісної зрілості, можуть розглядатися самосвідомість у єдності когнітивного (самопізнання), афективного (емоційно-ціннісне ставлення) і поведінкового (саморегуляція) компонентів, а також мотиваційно-потребова та ціннісно-смілова підсистеми. При цьому базовим компонентом виступає самосвідомість, яка забезпечує ступінь відкритості системи особистості в цілому. Висловлені міркування вимагають емпіричного підтвердження, що й виступає перспективою дослідження.

Список літератури

1. Алексеев П.В. Философия / П.В. Алексеев, А.В. Панин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 608 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – СПб: Питер, 2001. – 263 с.
3. Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы / Л.И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 3-19.
4. Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 367 с.
5. Барабанщиков В.А. Системный подход в структуре психологического познания / В.А. Барабанщиков // Методология и история психологии. - 2007. – Т. 2., Вып. 1. – С. 86-99.
6. Выготский Л.С. О психологических системах / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: В 6 т. / АПН СССР. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1: Вопросы теории и истории психологии. – С. 109-131.
7. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 175 с.
8. Ключко В.Е. Самореализация личности: системный взгляд / В.Е. Ключко, Э.В. Галажинский. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1999. – 154 с.
9. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х тт. – М.: Педагогика, 1983. – Т.2. – 320 с.
10. Ломов Б.Ф. О системном подходе в психологии / Б.Ф. Ломов // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 31-45.
11. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
12. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 256 с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720с.